

მამუკა ცუხიშვილი

საჩხერის ღვრთისფობლის და მაცხოვრის სახელოზის ტაძრები

საჩხერის რაიონში არის ორი უღამაზესი სოფელი — ეხვევი და სპეთი. რომლებიც შედიან ჭალის საკრებულოს შემადგენლობაში. სამწუხაროდ, ბატონიშვილი ვახუშტის გენიალური ნაშრომი „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“ ამ სოფლებს არ იცნობს, ისე როგორც არ იცნობს ცხომარეთის ტერიტორიაზე მდებარე ჯრუჭის უნიკალურ მონასტერს. „კუალად ამ საჩხერეს ზეით, ყვირილას კიდებედვე არს ს ა ვ ა ნ ე თ ი ს ე კ ლ ე ს ი ა , უგუმბათო, საკვრველად შენებული, რამეთუ არს მთლად ერთის ქვისა კანკლითურთ. ამ სავანეთს ზეით არს ჭ ა ლ ა. არამედ ჭალიდამ წონამდე არღარა არს შენობა, გარნა პირველ ყოფილა შენობიანი, სადაცა ჩანან ეკლესიანი და ნადაბარნი“.¹ ამის მეტი ინფორმაცია ქართლის ცხოვრებაში არ მოგვეპოვება. ეს იმას გვაფიქრებინებს, რომ ვახუშტი თავის თანმხლებ პირებთან ერთად არ მისულა შედარებით მიუვალ ადგილებში, რის შედეგადაც სურათი სრულყოფილად ვერ წარმოადგინა.

1881 წელს თბილისში ჩატარდა რუსეთის იმპერიის არქეოლოგთა V ყრილობა, რომლის საორგანიზაციო კომიტეტმა მწერალსა და პუბლიცისტს გიორგი წერეთელს (1842-1900 წწ.) დაავალა გელათის მონასტრის ხელნაწერთა მიწერილობებისა და წარწერების აღწერა. მწერალმა შეკრებილი მასალა გამოაქვეყნა 1891 წელს რუსეთის არქეოლოგიური საზოგადოების შრომათა კრებულში «Древности восточния». ნაშრომის სათაურია «Польное собраные надписей и приписок к рукописям гелатского монастыря». არქეოლოგიურმა საზოგადოებამ მოიწონა ნაშრომი და იმავე წელს გ. წერეთელი რუსეთის საიმპერატორო არქეოლოგიური საზოგადოების მუდმივ წევრად აირჩია. ამ ფაქტმა მწერალს სტიმული მისცა, ემოგ-

¹ ქართლის ცხოვრება, ტ. 4. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თბ., 1973, გვ. 760.

ზაურა ყვირილის ხეობის სოფლებში და ქართული ხუროთმოძღვრების ძეგლები აღწერა.

ეხვევის ტაძართან დაკავშირებით ვკითხულობთ: „სავანიდან ხუთ ვერსზე ყვირილის ხეობაში მარცხნით მდინარის ერთ მთის ფერდზე მდებარეობს ძველი ტაძარი. სენაკების ნანგრევები ტაძრის გარშემო გვიმტკიცებს, რომ აქ უნდა ყოფილიყო მონასტერი და შკოლა. ტაძარი წარმოადგენს ბაზილიკის შენობას, რომელსაც შემოხვევია დასავლეთით და ჩრდილოეთით ექვსი ეკვტერი ხუთ კუთხიანები. „კვალში“ დახატული დასავლეთისა და ჩრდილოეთის კარის ბჭენი თავისი ჩუქურთმებით წარმოადგენენ ფრიად ძვირფას ნაშთს უძველესის ქართულის ხუროთმოძღვრებისას. ეს ორი ფასადი კარის ბჭისა სულ სხვა-და-სხვა ქანდაკის მოტივებით არის გამოყვანილი. ჩრდილოეთის ფასადზე ბჭის თავზე არის ჯვარი, გრეხილით გამოქანდაკებული, რომელსაც სიმბოლურად ფესვები განედლებია, გამოუღია შვენიერი ნაყოფი, ფოთლებით შემკული. ეს ფოთლები წარმოადგენენ სიმბოლურათ სამებას; თაღში, ჯვარის ორივე მხრით გადმოკიდებულან ტევნები, სიმბოლო ქრისტეს სარწმუნოების სიტკობებისა. ფასადის სვეტებზე აკანტის ფოთლებს შუა გამოქანდაკებულია ბისონით შემოსილი მეფე, რომელსაც ხელები აღუპყრია ზეცისკენ, ვედრების ნიშნათ. დასავლეთის კარის ბჭის ფასადზე კიდევ უფრო განსაცვიფრებელი წმინდა ქანდაკია მოჭრილი. ბჭის თავზე შესანიშნავია ამართული ჯვარი. რომლის სახე წარმოადგენს განსხივებულ შხეს, კვარცხლბეკზე დაყენებულს. ბჭის მარცხნით ჩანს ქანდაკით მოჭრილი მთავარანგელოზი, რომელიც კარის გუშაგით არის დამდგარი. ამ ჩვენს ნახატზე არც მთავარანგელოზია გამოსახული და არც ბისონით შემოსილი მეფე. საზოგადო შთაბეჭდილება ამ ფასადების ქანდაკებისა ისეთია, თითქოს ვისმე ქვის კედლებზე მიეფარებინოს მეტათ წმინდათ ნაქსოვი კრუფევი.

საზოგადო შთაბეჭდილება ეხვევის ტაძრისა კი მიემსგავსება ვარსკვლავს, თითქოს ციდან მოწყვეტილს და დედამიწაზე განთხზმულს. შიგნით კანკელი ჰქონია ამ ტაძარს მარმარილოსი, მაგრამ მისი მოქანდაკებული ფილაქნები წერეთლებს წაუღიათ ჯრუჭს, როგორც შეუტყვია ადგილობრივი მოხუცი გლეხებისაგან ბ-ნ გ. წერეთელს. კანკელის ნანგრევებში კიდევ დარჩენილია რამდენიმე მარმარილოს სვეტი და ერთი ფილაქანი, ზედ გამოქანდაკებული ჯვრით. კანკელის სიძველე ამტკიცებს, რომ ტაძარი უნდა იყოს აშენებული მეცხრე, თუ მეათე საუკუნეში. ტაძრის აღმოსავლეთით სვეტის საფეხურზე არის არხაული ფორმის ხუცური ასოებით შეწარწერა: „ქე. შე. ლგ. (ქრისტე, შეიწყალე ლეგოთეთ(?)), თუ ლეონ, გიორგი?“² — წერილი არის ხელმოწერილი. როგორც ირკვევა, ის რედაქციის სახელითაა გაკეთებული და ზოგად უმნიშვნელოვანეს ინფორ-

² გაზეთი „კვალი“, თბ., 1890, №20. გვ. 10.

მაციას ნამდვილად გვაწვდის.

„ბროსეს და ბაქრაძეს ეხვევის შესახებ მონაცემები არ გააჩნიათ. ხოლო გ. წერეთელმა ეს ძეგლი ლეონ აფხაზთა მეფეს და მის შვილს გიორგის დაუკავშირა. ხოლო სხვა ვარაუდით, იგი XI საუკუნეს განეკუთვნება. ასევე მან დაათვალიერა სპეტიის ზედა მაცხოვრის სახელობის ეკლესია, რომელიც დათარიღებულია X-XI საუკუნით“.³

„საქართველოს სამეურნეო და სახელმწიფოებრივმა გაძლიერებამ მტკიცე წინამძღვრები შეუქმნა ქართული ფეოდალური კულტურის გაფურჩქვნასა და აყვავებას. XI-XII საუკუნეებში არგვეთში აიგო მრავალი შესანიშნავი არქიტექტურული ძეგლი. სპეტიის, ჭალისა და ჩიხის ერთნაირი ეკლესიები, უბისის სვეტი, სავანის, დარკვეთისა და რვანის წმინდა გიორგის ტაძრები, ეხვევის ღვთისმშობლის ეკლესია ამშვენებს მდიდარი ქართული კულტურის საგანძურს, როგორც XI-XII საუკუნეების ხუროთმოძღვრების ბრწყინვალე ნიმუშები“.⁴

როგორც ვხედავთ XIX-XX საუკუნეთა მიჯნაზე ეხვევის ტაძარი არაერთხელ მოექცა მკვლევართა და მეცნიერთა ყურადღების ცენტრში.

აკად. ვახტანგ ბერიძემ შეისწავლა ეხვევის ტაძრის არქიტექტურული მხარე და ბრძანა: „ეხვევის ეკლესია (მას „დედა ღვთისას“ უწოდებენ) სავსებით მარტივია იგი თლილი ქვის ნაშენ ერთადერთი ნავისაგან შედგება, გარედან სწორკუთხაა. შიგნით, ჩვეულებისამებრ, ნახევარწრიული აფსიდი აქვს და მის ორსავე მხარეს, ორ სართულად — მცირე ზომის სადგომები. ამ სადგომებში თვით აფსიდიდანვეა შესასვლელი, მეორე სართულის ოთახებს აღმოსავლეთით თითო მრგვალი ფანჯარა ჰქონია, მაგრამ დღეს ორივე ამოშენებულია. ნავი კედლის სვეტებითა და საბჯენი თაღით ორ არათანაბარ ნაწილად იყოფა და ამიტომ, კედლის თაღების ქუსლები სხვადასხვა სიმაღლეზეა მოთავსებული“.⁵

საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ხელოვნების ინსტიტუტის დავალებით 1938 წლის ზაფხულში აკად. ვახტანგ ბერიძემ და არქიტექტორმა ბეჟან ლორთქიფანიძემ ერთად აზომეს ეხვევის ტაძარი, მოამზადეს ნახაზები და ფოტომასალა. იმ დროისათვის ჯერ კიდევ ყოფილა მთავარ ტაძარზე მიშენებული ნაწილის ნაშთები. „კედელზე მიდგმული ორკალთიანი სახურავის კვალი მჟღავნდება, ჩრდილოეთით ერთი თაღის კვალი გარკვევით ჩანს უშუალოდ შესასვლელის ზემოთ. ტიშპანის კონტურის კონცენტრულად და თითო, საგრძნობლად უფრო დაბალი თაღისა — კარის მარჯვნივ და მარცხნივ. თუ მხედველობაში მინაშენის საძირკვლის ნაშთ-

³ საისტორიო აღმანახი „კლიო“, დ. სულაბერიძე, ყვირილის ზეობის ისტორიული ძეგლების აღწერა გ. წერეთლის მიერ, თბ., 2002, №14, გვ. 43.

⁴ ვახუშტის სახელობის გეოგრაფიის ინსტიტუტი, ტ. XI, კ. ანთაძე, ზემო იმერეთის ისტორიულ-გეოგრაფიული ნარკვევი, თბ., 1959, გვ. 83.

⁵ კრებული „ქართული ხელოვნება“, ვ. ბერიძე, თბ., 1942, გვ. 41.

საც მივიღებთ, აქ ადვილი წარმოსადგენია საშუალოსაუკუნეებრივი ქართული ტაძრის თითქმის აუცილებელი ატრიბუტი“.⁶

მწერალ გიორგი წერეთლის მიერ აღწერილი ნიმუშები დაახლოებით 50 წლის შემდეგ პრაქტიკულად აღარ არსებობდა, რაზეც წუხილით წერს მეცნიერი: „სტოები აღარ არსებობს. აღარაა არც წერეთლის მიერვე აღნიშნული სენაკები, ყველაფერი ეს იმ კაპიტალურ რემონტს ემსხვერპლა, რომელიც ამ რამდენიმე ათეული წლის წინათ გაუკეთეს სოფლებმა ეკლესიას. ეს რემონტი რომელიც ჭიათურიდან გამოწერილ ბერძენ ოსტატებს შეუსრულებიათ, ძეგლის მხატვრული მთლიანობისათვის საბედისწერო გამოდგა“.⁷

აღსანიშნავია ისიც, რომ XX საუკუნის დასაწყისში საჩხერესა და ჭიათურაში სამუშაოდ გამოჩნდნენ ბერძენი მშენებლები, რომლებმაც ააგეს საჩხერის წმიდა ნინოს სახელობის საკათედრო ტაძარი (ე. წ. სობორო) და ჩიხის სამების სახელობის ქვედა ტაძარი, რომლებიც დროთა განმავლობაში დაინგრა. ასეთივე ბედი ეწია ეხვევის ტაძარსაც.

ჯერ კიდევ გიორგი წერეთელი მიიჩნევდა, რომ ეხვევის ტაძარი აგებულია IX საუკუნეში, თუმცა ვ. ბერიძე ამ თვალსაზრისს უარყოფს და ბრძანებს: „არავითარი საამშენებლო წარწერა, არც სხვა რაიმე წერილობითი საბუთი არ გვაძლევს საშუალებას ვამტკიცოთ, რომ ძეგლი IX საუკუნისაა. ერთადერთი დასაყრდენი აქ თვით ძეგლი უნდა იქნეს. უფრო სწორად – მისი დეკორი, რადგანაც შენობის არქიტექტურა ზუსტი დასკვნის გამოტანის საშუალებას არ მოგვცემს. ჯერ ერთი, ჩვენთვის იგი მხოლოდ სახემეცვლილი არის ცნობილი და, ამის გარდა, თვით ერთნავეანი ეკლესიის ტიპიც საქართველოში მარტო ერთ რომელსაზე ხანაში კი არ არსებობდა, არამედ საუკუნეთა განმავლობაში. დეკორი კი სრულებით საკმარისია იმის დასადგენად, რომ ამ შენობის მიკუთვნება IX საუკუნისათვის, როგორც ამას წერეთელი შერება, შეუძლებელია“.⁸ მისი აზრით: „ყველა პარალელი ჩვენ სავსებით გარკვეულ ხანას მიგვითითებს და ნებას გვაძლევს საკმაოდ ზუსტი ქრონოლოგიური ფარგლები მივუჩინოთ ეხვევის ტაძარს: ეს ფარგლები X საუკუნის ნახევარი და XI საუკუნის ნახევარია. უახლოესი ანალოგიები მაინც უფრო XI საუკუნის დასაწყისის მაჩვენებელია და ჩვენი აზრითაც, ეხვევის „დედა ღვთისა“ სწორედ XI საუკუნის პირველ ათეულ წლებს უნდა მიეკუთვნოს“.⁹

აღსანიშნავია რამდენიმე გარემოებაც. კერძოდ, XIX საუკუნის მიწურულს ეხვევის ტაძარი გ.წერეთლის მონაცემებით უკვე ნანგრევებადაა ქცეული, ამის მიუხედავად მას ისტორიული მნიშვნელობა არ დაუკარგავს,

⁶ იქვე, გვ. 42.

⁷ იქვე, გვ. 43.

⁸ იქვე, გვ. 44.

⁹ იქვე, გვ. 47.

მიუხედავად იმისა, რომ რამდენჯერმე განიცადა სახეცვლილება, რასაც დაემატა ჟამთა სიავე და უყურადღებობა. თუმცა სულ სხვა ვითარებაა XX საუკუნის 20-იან წლებში. 1919 წლის აგვისტოში საჩხერის რაიონს სტუმრობდა წმიდა ექვთიმე ღმრთისკაცი, რომელმაც დაათვალიერა და აღწერა ყვირილას ხეობის ქრისტიანული ძეგლები, უშუალოდ ეხვევის ტაძრისათვის მოამზადა რამდენიმე ნახაზი და გადაიღო 6 უნიკალური ფოტო, რომელთაგან ერთ-ერთზე გამოკვეთილად ჩანს სასულიერო პირი ჯვრითა და კუნკულ-ბარტყულით.¹⁰

ტექსტი დაწერილია რუსულ ენაზე ფანქრით, რის გამოც ნაშრომის წაკითხვა თითქმის შეუძლებელია. ჩვენ მხოლოდ ერთი წინადადების ამოკითხვა შევძელით: „ეხვევის ტაძარი თავისი არქიტექტურული სტილით განეკუთვნება XI საუკუნის პირველ ნახევარს“.¹¹

როგორც ფოტომასალიდან ნათლად ჩანს, მოჩუქურთმებულია საპირეები, გამოსახულია განედლებული ჯვარი და მისგან აღმოცენებული ფოთლები, რომლებიც ფარავს ტიშპანს (კარის თავზე მოთავსებულ ნახევრადწრიულ და სამკუთხა ნიშას), ასევე მოჩანს ჩრდილოეთის ფასადის რელიეფები. მსგავსი ორნამენტები გვხვდება როგორც სავანეში, ისე მანგლისსა და ნიკორწმინდაში. ხოლო, ეხვევის ტაძრის აღმოსავლეთის ფანჯრის უპირობო ანალოგი გვხვდება იშხნის ტაძარზე, რომელიც განეკუთვნება 1032 წელს.¹² ის, რომ ტაძარს მნიშვნელოვანი მხატვრული და არქიტექტურული ღირებულება ჰქონდა, ეს უდავოა, რასაც მოწმობს გადარჩენილი ფრაგმენტები, მოზაიკა, ჩუქურთმები, ტიშპანები, დეკორატიული ელემენტები, რომლებიც იმ ეპოქის ხუროთმოძღვრების ძეგლებისათვის იყო დამახასიათებელი (იშხანი, ხახული, ოშკი, სავანე და სხვ.).

ეხვევის ტაძარი გაერთიანებული საქართველოს ხუროთმოძღვრების უნიკალურ ძეგლს წარმოადგენს და ჩვენი ვალდებულებაა ტაძრის აღდგენა პირვანდელი სახით, რის შედეგადაც ის დაახლოებით ისეთ სახეს მიიღებს, როგორც ე. თაყაიშვილის ფოტოებმა შემოგვინახა.¹³

სპეტიის „ზედა მაცხოვრის ეკლესიის“ სახელით ცნობილი ხუროთმოძღვრების უნიკალური ძეგლი დღემდე რჩება სამეცნიერო და საზოგადოებრივი ინტერესების ობიექტად. სპეტიში ასევე დგას „მაცხოვრის ქვედა ეკლესია“, მაგრამ ამჯერად ჩვენი მიზანია „მაცხოვარის ზედა“ ტაძრის ისტორიის წარმოჩენა. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, XX საუკუნის 20-იან წლებამდე სპეტიის ტაძრის შესახებ არავითარი მასალა არ მოგვეპოვება. მას ასევე არ იცნობს ცნობილი ქართველი მკვლევარი გიორგი ბოჭორიძე, მაშინ როდესაც აღწერს იქვე მდებარე ეხვევის ტაძარსა და დარჯის ტერი-

¹⁰ ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, ე. თაყაიშვილის ფონდი № 508, ფოტო № 21.
¹¹ ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, ე. თაყაიშვილის ფონდი № 470, რუსულ ენაზე.
¹² მ. ბროსე, ქართული ორნამენტები, პეტერბურგი, 1864, გვ. 16.
¹³ ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, ე. თაყაიშვილის ფონდი № 508.

ტორიაზე აღმოჩენილ სამ დარბაზულ ეკლესიას.

„ზედა მაცხოვარის“ ტაძარი მდებარეობს მდინარე ყვირილას მარცხენა ნაპირზე აღმართულ ყველაზე მაღალ მთაზე. სპეთელებს ტაძრისათვის შესანიშნავი ადგილი შეურჩევიათ. მისი კალთებიდან მოჩანს აბაშიძეთა ფეოდალური გვარის მამული — სოფელი ჭალა. ასევე ისტორიული სავანე და რაჭის მთები.

საუკუნეების ჟამთასვლამ სპეთის მაცხოვრის ტაძარზეც იმოქმედა. საქართველოს სსრ კულტურის სამინისტროს ძეგლთა დაცვის მთავარმა სამმართველომ შეაკეთა ტაძარი. არქიტექტორ მ. კალაშნიკოვის მიერ 1939 წელს ის აიზომა და მომზადდა გენგემა.

ტაძარი არის ერთნავიანი დარბაზული ტიპის ბაზილიკა. მას აქვს ორი შესასვლელი — ერთი დასავლეთით, ხოლო მეორე აღმოსავლეთით, მესამე კარის არსებობას ადასტურებს კარის ჭრილი, რომელიც მოგვიანო საუკუნეებში იქნა ამოქოლილი და შიდა მხრიდან მოთავესებულია პატარა ნიშა, იგივე თახჩა. მას აქვს სამი სრულფასოვანი სარკმელი და ორი მცირე ზომის მრგვალი სარკმელი, რომელიც სავსებით საკმარისი იქნებოდა სტოას გასანათებლად. ტაძრის გრძივი კედლები დაყოფილია ორსაფეხურიანი პილასტრებით (სვეტები, ბოძები), რომელსაც ეყრდნობა კედლის და საბჯენი თაღები.

ტაძარს აქვს ნახევარწრიული მოხაზულობის კამარა (საუბარია ქართული ხუროთმოძღვრების ძეგლებზე გავრცელებულ ცილინდრულ კამარაზე, რომელიც ეყრდნობა ორ პარალელურ კედელს), მთავარ არეში შირიმის ქვის სამი რიგი არის ჩართული. როგორც ჩანს, ტაძარი არ ყოფილა მოხატული. გარეთ აქვს მოჩუქურთმებული კარნიზები, სახურავი იმთავითვე კრამიტისა ყოფილა, რასაც ადასტურებს სახურავზე შემორჩენილი შუა საუკუნეების რამდენიმე კრამიტი, რომელთა ანალოგი გვხვდება ხახულსა (მდებარეობს თურქეთში, საქართველოს უძველეს პროვინცია ტაოში, აგებულია X საუკუნის II ნახევარში) და რაკეთის წმიდა ნიკოლოზის სახელობის ტაძარზე (ონი, X საუკუნის პირველ მესამედში აგებული).

ორნამენტები და ჩუქურთმები გასდევს მხოლოდ კარსა და სარკმელებს. ერთ-ერთ სარკმელთან შემორჩენილია ხუთსტრიქონიანი წარწერა, რაც იძლევა უტყუარ მტკიცებულებას, რომ ტაძარი განეკუთვნება X-XI საუკუნეებს.

სტრიქონები ამოკვეთილია ასომთავრული ქართულით და განლაგებულია ქვიშაქვის ოთხ ფილაზე, რომლებიც ჩასმულია აღმოსავლეთ ფასადში. „ფილები წვიმისაგან ძლიერ გადარეცხილია (განსაკუთრებით პირველი და მეოთხე). ამის შედეგად წარწერა ძლიერ დაზიანებული სახითაა მოღწეული“.¹⁴ წარწერა ასე იკითხება: „[წმიდაო სამ]ე[ბაო, [ს]ოფელი სა[კურიკ]ე დაიცევ ყოველთა[გა]ნ სავნებელთა ამი[ს] სოფლისათა“. სამწუხაროდ, მეორე წარწერის ამოკითხვა ყველა მეცნიერისათვის შეუ-

¹⁴ ქართული ლაპიდარული წარწერები, თბ., 1980, გვ. 84.

ძლებელი შეიქმნა.

როგორც ცნობილია, სპეტიის ტაძრის ყველაზე მნიშვნელოვან და ფასდაუდებელ საგანძურს წარმოადგენს კანკელი, რომელიც თეთრი თაბაშირისგანაა დამზადებული და ზუსტად ასახავს X-XI საუკუნეების კანკელებისათვის დამახასიათებელ სტილსა და არქიტექტურულ თავისებურებებს. ყველა იმ შემადგენელ კომპონენტს, რომელიც გვხვდება სპეტიის ზედა მაცხოვრის ტაძარში, როგორცაა სწორკუთხა აბსიდები, ხის მასიური ჯვარი, კვარცხლბეკი, თლილი ქვებით მოპირკეთებული იატაკი, ზუსტი ანალოგიებია პარზხალის (ტაო, დაახ. X საუკუნის 80-იანი წ.), ჟაბეშის (მესტია, მულახის თემი, XI ს.), კუმურდოსა (ნინოწმინდა, XI ს.) და კაცხის (ჭიათურა, XI ს.) უნიკალური ტაძრებისა.

ტაძრის აღმოსავლეთ ფასადის სარკმელი იდენტურია X-XI საუკუნის ძეგლებისა. მისთვის დამახასიათებელი მკაფიო S-ისებრი მოტივები გვაძლევს საფუძველს, მივამსგავსოთ ნიკორწმინდისა (ონი, 1010-1014 წ.) და ზემო კრიხის (ამბროლაური, X ს.) ტაძრების ორნამენტებს.

სპეტიის ტაძრის სამხრეთი სარკმელის ჩუქურთმები, რომლებიც სიბრტყიდან ამოზიდულია და მჭიდროდ აზის მთავარ ქვას, გვაძლევს სრულ უფლებას, მივამსგავსოთ ასევე X-XI საუკუნეების ზუროთმოძღვრების ძეგლებს მანგლისის სიონსა (თეთრიწყარო, IV ს.; VI-VII და XI საუკუნეებში ჩაუტარდა მნიშვნელოვანი რესტავრაცია) და მუშევანის (ბოლნისი, XI ს.) ტაძარს.

ცნობილი მკვლევარი რენე შმერლინგი მიიჩნევს, რომ სპეტიის „ზედა მაცხოვრის“ კანკელი და მთლიანად ტაძარი არის ერთი ზუროთმოძღვრის მიერ შექმნილი, რასაც ადასტურებს კანკელისა და ტაძრის ჩუქურთმები, კერძოდ, „კანკელის მარჯვნივ გამოქანდაკებული ორნამენტი პირდაპირ ემსგავსება აღმოსავლეთის ფასადის სარკმელის საპირე ჩუქურთმას; ზოგ შემთხვევაში კი, მათ ანალოგი არ მოეძებნება მახლობელ არქიტექტურაში“. ის ასევე ბრძანებს: „კანკელი, ე. ი. ის კონსტრუქცია (ტიზარი), რომელიც საკურთხეველის წინ აღიმართება და ამ უკანასკნელს გამოჰყოფს საკუთრივ ნავისაგან, საქართველოში ძველთაგანვე არსებობდა, ისევე, როგორც სხვა მართლმადიდებელ ქვეყნებში (ბიზანტია, რუსეთი და სხვ). კანკელის უძველესი და ჩვენამდე მოღწეული ნიმუშები განეკუთვნება VIII-IX საუკუნეებს.

დროთა განმავლობაში ქართულმა კანკელმა მიიღო თავის სპეციფიკური სახე – შედარებით დაბალი ბარიერი, ზედ შესმული სვეტები და სვეტების შემაკავშირებელი თაღები. უმთავრეს ინტერესს იწვევს კანკელთა ორნამენტული და რელიეფური მორთულობა. რელიეფები გვხვდება მხოლოდ ქვის კანკელებზე (ქვემო ბარიერზე), თითქმის ყოველთვის ფართო ორნამენტების არშიის შიგნით. ყველაზე მნიშვნელოვანია XI საუკუნის ნიმუშები. ზოგიერთ მათგანს ამკობდა რელიეფური სცენები, რომლებიც

შუა საუკუნეების ქართული პლასტიკის საუკეთესო ნაწარმოებთა რიცხვს მიეკუთვნება. ამ მხრივ განსაკუთრებით აღსანიშნავია სპეთის კანკელი. ასევე პატარა ონის, საფარის მიძინების ტაძრისა და ატენის სიონის კანკელის ფრაგმენტები“.¹⁵

კანკელებისათვის დამახასიათებელ ჩუქურთმებს, ორნამენტებსა და დეკორაციებს ზუსტად შეესაბამება სპეთის „ზედა მაცხოვრის“ ტაძრის კანკელი, რომელმაც ასეთი დიდი აღიარება დაიმსახურა, თუმცა სათანადოდ მაინც არ არის შესწავლილი.

წერილის მომზადების პროცესში ჩვენ აღმოვაჩინეთ წმიდა ექვთიმე ღმრთისკაცის (თაყაიშვილის) მიერ 1919 წლის 31 აგვისტოს შედგენილი ნაშრომი, რომელიც 1936 წელს, ანუ მეცნიერის ემიგრაციაში ყოფნის დროს, გამოსცა ინგლისის სამეფო აკადემიის საისტორიო საზოგადოებამ. ცხადია, ნაშრომი შესულია კრებულში და ის გამოცემულია მცირე ტირაჟით ინგლისურ ენაზე, რომელსაც თან ახლავს ავტორის მიერვე გადაღებული ფოტოები, რომლებიც უადრესად ძვირფასი და მნიშვნელოვანია.

„ეხვევის ტაძრის ქვემოთ, კვირიკეს მთის ფერდობზე, მდებარეობს დანგრეული ერთნავიანი სპეთის ბაზილიკა, რომელიც მიძღვნილია მაცხოვრისადმი. სპეთის ტაძარი უფრო პატარა ზომისაა ვიდრე ეხვევისა და, სამწუხაროდ, არ არის ისე კარგად შენახული, როგორც ეხვევის ტაძარი. აგებულია დიდი თლილი ქვებისაგან და, სავარაუდოდ, ის აღდგენილია XIII საუკუნის მიწურულს. მას ჰქონია კარები დასავლეთ და სამხრეთ ნაწილში, მაგრამ მოგვიანებით სამხრეთის კარი ამოშენებულია. აქვს ორი სარკმელი, ერთი სამხრეთით და ერთიც დასავლეთით. ჩუქურთმები და ორნამენტები დაზიანებულია. წერეთლის ვარაუდით, სპეთის ეკლესია უფრო ძველი უნდა იყოს, ვიდრე ეხვევისა და აგებულია არა ბაგრატ IV, არამედ ბაგრატ III დროს. ჩვენი აზრით, ტაძრის წარწერა, მისი ხასიათისა და სტილის გათვალისწინებით, ტიპურად უფრო IX-X საუკუნეებს განეკუთვნება, ვიდრე XI საუკუნეს“.¹⁶

საერთო დასკვნა ასეთია: ორი უნიკალური ტაძარი, ეხვევის „დედა ღვთისა“ და სპეთის „ზედა მაცხოვარი“ განეკუთვნება ერთიანი საქართველოს ზურთომძღვრებას და იმ საუკეთესო ძეგლთა რიცხვში შედის, რომელიც ამ ეპოქაში შეიქმნა. საბედნიეროდ, მათ გაუძლევს ჟამთა სიავეს და საუკუნეების შემდეგ კვლავ გადმოჰყურებენ ზემო იმერეთს ციცაბო ფერდობებიდან და ღირსეულ მამულიშვილებს, მომლოცველებსა და აღმაშენებლებს ელიან.

¹⁵ P. Шмерлинг, Малие форми в архитектуре средневековой Грузии, Тб., 1962, გვ. 147.

¹⁶ E. Taqaiçvili, Four basilican churches of Qvirila valley, „Georgica“, vol. 1, № 2-3, London, 1936, გვ. 173, ციტატა ქართულად თარგმნა ანველა ლალიაშვილმა.